

BESZÁMOLÓ

Mitrovits Miklós

EMLÉKEZETPOLITIKA ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

*Pódiumbeszélgetés 2013. szeptember 28-án az ELTE BTK
dékáni tanácstermében*

A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, a Magyar Történelmi Társulat, a Politikatörténeti Intézet és a Történelemtanárok Egylete *Emlékezetpolitika és történettudomány* címmel az MTA „utcanév bizottságának” anyagai kapcsán pódiumbeszélgetést rendezett 2013. szeptember 28-án az ELTE BTK dékáni tanácstermében.

A vitát Pók Attila a Magyar Történelmi Társulat főtitkára nyitotta meg, majd négy vitaindító előadás hangzott el. Elsőként Földes György a Politikatörténeti Intézet főigazgatója kapott szót. Földes arra kereste a választ, hogy mi a viszonya a mindenkori emlékezetpolitikának a történelemtudományhoz és ezen belül elsősorban a jelenkor történetírásához. Földes az emlékezetpolitikát határozottan a mindenkori hatalmon lévő politikai irányzat történelempolitikájaként definiálta. Tézise szerint a viszony természetes állapota a konfliktus, mégpedig azért, mert a két tevékenység célja eltérő. Az emlékezetpolitika valójában nem a történelemtudományról, hanem a jelenről szól, célja az adott társadalom tudatának formálása. Ezzel szemben a történettudomány a múltra fókuszál, azt akarja feltárni. Harmónia csak abban az esetben alakulhatna ki a két tevékenység között — folytatta Földes —, ha az emlékezetpolitika önmérsékletet tanúsítana, illetve eszközöket biztosítana a kutatások számára, s nem pedig eredményeket rendelne a történészekről. Az önmérsékleten elsősorban azt értette, hogy az emlékezetpolitika ne menjen szembe a szakmában elfogadott tételekkel, valamint ne törekedjen arra, hogy a nemzeti hagyományból kitagadja a különböző eszmei irányzatokat.

Földes másik fő kérdése azt járta körül, hogy vajon az emlékezetpolitika kimeríti-e a kollektív tudatformálás funkcióját. Válaszában egyértelmű nemet mondott, ugyanis a kollektív tudatformálásban legalább ilyen fontos szerepe van a tudománynak, az oktatásnak és az ismeretterjesztésnek is. Földes abból indult ki, hogy a huszadik században Magyarországon hét rendszerváltás és ezzel együtt hét elitváltás zajlott le. Az új elitek minden esetben kísérletet tettek arra, hogy történelmileg is legitimálják magukat, míg elődjeiket delegitimálják. Azt is hangsúlyozta, hogy minden rendszerben voltak történészek, akik kiszolgálták a politikát e céljai megvalósításában. Földes azonban úgy látja, hogy 1989 két szempontból is változást hozott. Egyfelől a békét átmenet biztosította

a kontinuitást, másfelől a régi elit nem tűnt el az új elit megjelenésével, azaz nem lehetett gyökeresen mást állítani, mint korábban. Ebben még az is szerepet játszott, hogy a történelemtudomány jóval előrébb járt, mint korábban, sőt még a rendszerváltás előtt megtörtént bizonyos események újraértelmezése (pl. 1956). 2010 azonban változást hozott abban a tekintetben, hogy egy új erőteljes történetpolitikai kurzus indult el, amely túllép az 1989 óta kialakult normákon. Ez az antiliberális és antikommunista kurzus felmondta a sorközösséget más irányzatokkal, ami súlyos következményekkel jár, hiszen egy nemzetet alapvetően a sorközösség tart össze. Földes érvelése szerint, amennyiben az egyik irányzat eljut odáig, hogy másokat kitagad a sorközösségből, hogy meg akarja tisztítani a saját hagyományait a „foltoktól”, miközben a többiekét „bemocskolja”, akkor az komoly kihívást jelent a szakmának. Ezzel az állapottal szemben a történettudománynak ki kell alakítania a saját álláspontját. Mit tehet a történész szakma? Tette fel a kérdést Földes György. Először is tisztességes vitákat kell folytatni a szakmán belül a különböző paradigmák között. Másfelől el kell utasítani a politika azon szándékait, hogy törvényszövegeknek megfelelő állásfoglalásokat adjon ki a szakma. Harmadszor, a tudománynak segítenie kell az oktatást, hogy el tudja végezni feladatait. Végül hangsúlyozta a tudomány és az oktatás autonómiájának szükségességét.

K. Horváth Zsolt a Hajnal István Kör tagja Földes György gondolatmenetét folytatta azzal, hogy felvázolt egy olyan ideálisnak tekinthető emlékezetpolitikai rendszert, amely egy demokráciában elfogadhatónak tűnik. Ez az emlékezetpolitikai definíció azonban alapjaiban eltér attól a modelltől, amelyet Földes György a 2010 óta tapasztalható gyakorlat alapján leírt. K. Horváth szerint az ideális emlékezetpolitika nem a mindenkori hatalom történelempolitikája, hanem egy olyan politikai, kulturális, társadalmi, esztétikai és ideológia művelet, amely a mindennapi jelen konszenzusa alapján formálja a múlthoz való viszonyt és mindez a nyilvános térben zajlik. A konszenzus tudományos eredményekre támaszkodik és nem felülről, hanem alulról, a társadalom, vagyis a politikai közösség részéről kell kifejeződnie. Természetesen mindez konfliktusokon keresztül valósulhat meg és a kialakult kánonba nem kerülhet be mindenki. Annál konszenzususabb az emlékezetpolitika, minél szélesebb ez a kánon és annál konfliktusosabb, minél szűkebbre húzzuk a kánon határait. K. Horváth szerint nagyon fontos, hogy nem a politika határozza meg a kánon tartalmát, valamint azt is hangsúlyozta — utalva az „utcanév bizottságra” — hogy minden állásfoglalást kutatásoknak kell megelőznie. Bár a kutatások célja nem az ítéletalkotás, hanem az elemzés, ugyanakkor ilyen esetekben, ha mégis ítéletet kell mondani, akkor rendkívül problémás, ha nincs mögötte kutatási eredmény, amire támaszkodni lehet. Az efféle ítéletalkotás K. Horváth szerint is felveti az autonómia kérdését. Ugyanis ha a politika megrendelést ad a szakma számára, akkor kérdéses, hogy mennyire hozhat egy szakmai grémium autonóm döntést. Szerinte ezt az autonómiát a szakmai közösségeknek kell kivívniuk maguknak, hiszen Földessel ellentétben nem hisz abban, hogy a hatalom önkorlátozó tud lenni e tekintetben. K. Horváth Zsolt végül felhívta a figyelmet a német múltfeldolgozás eredményeire, amelyből Magyarországon is tanulni lehetne. Ezzel

együtt hangsúlyozta a nyilvános történelmi emlékhelyek létét, a digitális kultúra (internet), illetve a pedagógia jelentőségét.

Hunyady György akadémikus, szociálpszichológus szerint kérdéses, hogy a Magyar Tudományos Akadémia feladata-e a politika megrendeléseit teljesíteni, állást kell-e foglalnia ilyen esetekben? Szerinte ugyan el lehet végezni ilyen „technikai” feladatokat, ám a probléma az „illesztésnél” merül fel. Hiszen míg a jogi szövegek merevek, addig a történettudomány kategóriái rugalmasak. Emellett a szakmán belül is van egy feszültség, hogy a szakma kiszolgálhatja-e a politikát. Hunyady definíciója szerint ugyanis az emlékezetpolitika politika a javából, a politika szerves része. Célja az emberek meggyőzése a múlt általa helyesnek vélt értékelésének elfogadásáról, tehát a jelen megítéléséhez keres a múltban viszonyítási pontokat, kapaszkodókat. Ugyanakkor véleménye szerint egyetlen társadalomtudomány sem úszhatja meg a politikához való viszonyt, hiszen a társadalomtudományok nem normatív tudományok, értékeket képviselnek. Végso soron Hunyady úgy vélte, hogy egy plurális társadalomban nem valósulhat meg a konszenzus az emlékezetpolitika terén. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehet ilyen vágyunk, csupán azt, hogy nagyon nehéz e célt elérni, elsősorban azért is, mert az a résztvevőknek sem mindig érdeke. Ezzel szemben a történettudományban nincsenek ilyen éles határvonalak, vagyis a tudományban sokkal inkább kialakítható a konszenzus.

Stefano Bottoni történész az MTA BTK TTI tudományos főmunkatársa elsősorban Földes György vitaindító téziseivel vitatkozott. Bottoni nagyon határozottan kijelentette, hogy nem hisz abban, hogy a mai Magyarországon, illetve a mai közép-európai közéletben ki lehet alakítani konszenzuális emlékezetet és az emlékezetpolitikai pluralitása mellett érvelt. Érvelése szerint eddig számos rendszerben, de különösen az 1948 és 1989 között létezett „kommunista rendszerben” az egyik irányzat monopóliumot élvezett és arra törekedett, hogy minden más irányzatot kiradírozzon az emlékezetből. Bottoni másik érve arra a létező feszültségre támaszkodott, amely az egyéni vagy lokális emlékezet és a hivatalos állami emlékezetpolitika között számos esetben érzékelhető. Az egyéni vagy lokális emlékezet ugyanis valóban nincs mindig konszenzusban az állam által sulykolt nézetekkel, sőt az államnak lehetősége van és ezzel gyakran él is, elfojtani az egyéni és a lokális emlékezeteket. Bottoni több olasz példával világította meg, hogy ez a probléma nem magyar-specifikus, hanem mindeütt jelen van. A konszenzus lehetetlensége mellett felhozott harmadik érve román példára támaszkodott. Bottoni azt hangsúlyozta, hogy addig nincs és nem is lehet konszenzus, ameddig a magyar állam nem szakít nyilvánosan a korábbi „kommunista” rezsimmel, azaz a kontinuitást nem mondja fel. Pozitívként említette azt a politikai megrendelésre létrejött ún. „kommunizmus bizottságot”, amelyet 2006-ban a román elnök hozott létre azzal a céllal, hogy kinyilvánítsák a diszkontinuitást és kriminalizálják a korábbi rendszert. Bár maga Bottoni is elismerte, hogy ez a bizottság politikai céllal jött létre, mégis hiányolta a hasonló „gesztust” a magyar állam részéről. Véleménye szerint azért nem lesz konszenzus, mert Magyarországon nem volt szembenézés, nem volt egyértelmű szakítás a múlttal. Ez a helyzet végeredményben mintegy legitimálja a

2010 óta zajló agresszív emlékezetpolitikát. Bottoni azt állította, hogy ilyen előzmények után nem meglepő a mai doktriner kormányzati történetpolitika.

A vitaindító előadások után tucatnyi hozzászólás következett, a történészek és a történelemtanárok mellett szociológusok, újságírók, filológusok is kértek és kaptak szót. Felmerült a francia műtfeldolgozás példája, ahol a konfliktusok végül konszenzushoz vezettek a második világháborút illetően. Kialakult ugyanis egy alap, azaz egyetértés alakult ki abban, hogy mindenki elítéli a nációkkal való kollaborációt, majd erre a konszenzusra épülve fennmaradhatott az emlékezet pluralitása. Tamás Pál szociológus arra hívta fel a figyelmet, hogy ha nincs kánon, akkor az akadémia nem tehet úgy, mintha lenne. Az egyes kutatók, tudós elmondhatja a saját véleményét, de az nem a kánon. Ez a probléma az utcanevekkel is, a megállapítások ugyanis azt a benyomást keltik, mintha a szakmában egységes álláspont lenne a megítélt (elítélt) személyekről. Emellett azt is hangsúlyozta, hogy az utcanevék kérdésében nem szakmai álláspont született, mert az nem is tudományos kérdés. Domány András újságíró lengyel példákat hozva megállapította, hogy ott a korábbi időszakok egyoldalú, túlzó és hazug beállításait egy másik egyoldalú, túlzó és hazug beállítás váltotta fel, és most Magyarországon is ez történik. Arra is felhívta a figyelmet, hogy míg Franciaországban vagy Olaszországban az antifasiszta ellenállókat csak azért nem törlik ki az emlékezetből, mert kommunisták voltak, addig sajnálatos, hogy Magyarországon ez történik például Ságvári Endrével. A praktizáló történelemtanárok közül többen szóvá tették, hogy miközben a kormányzó erő erőteljes emlékezetpolitikát folytat, új kerettantervet fogadott el, a tanárok két irányzat között őrlődnek. Amikor szónokolniuk kell a nemzeti összetartozás napján Trianonról, akkor azzal vádolják őket, hogy kiszolgálják a hatalmat, ha pedig szakmai meggyőződésük szerint tanítanak, akkor a „régikorszak” embeérének tartják őket. Mindenki hangsúlyozta az internet szerepét, amely óriási mennyiségű szélsőséges álláspontot tartalmaz, a félreinformálást az oktatásnak nehéz ellensúlyoznia. Lőrincz László, a tenyleg.com szerkesztője felhívta a figyelmet arra, hogy az új kerettanterv nem csupán új emlékezetpolitikát épít (pl. a Horthy-korszak felértékelésével), hanem egyidejűleg jelen van a felejtéspolitikája is, hiszen a Kádár-korszakról szinte semmit nem kell megtanulniuk a diákoknak. Pritz Pál történész végül a demokrácia és a szakszerűség szükségességét hangoztatta. Egyetértett Földes György téziseivel és határozottan kijelentette, hogy a hatalomnak kötelessége lenne a kompromisszum irányába terelni a vitás kérdéseket.

A hozzászólások után a négy vitaindító előadó kapott újra szót. Bottoni ismét a konszenzus lehetetlensége mellett érvelt. Egyfelől az elmaradt lusztrációt, másfelől a magyar értelmiség doktriner gondolkodásmódját említette. Az átvilágítás elmaradása a régi és az új rendszer közötti kontinuitást segítette, a doktrinerség pedig a másképp gondolkodók állandó kirekesztését jelentette. Ezek hatása ma is megkerülhetetlen, hangsúlyozta. Ezután, Pók Attila kért szót, hogy tisztázzon néhány vitatott kérdést az „utcanév bizottsággal” kapcsolatosan. Véleménye szerint a bizottság létrejöttéhez két döntő ok járult hozzá. Egyrészt törvény írta elő az Akadémia állásfoglalásának szükségességét,

másfelől mivel történeti személyiségek megítéléséről volt szó, az Akadémia nem mondhatta, hogy nincsenek ehhez megfelelő szakemberei, ahogy például az egyházak kérdésében tette. Pók szerint a bizottság egyes tagjai éles viták után szakmai meggyőződésüknek megfelelő állásfoglalásokat tettek, ám a sokat vitatott végső szövegek nem a bizottság, hanem az Akadémia állásfoglalása volt a kérdésben. A beszélgetést vezető Miklósi László történelemtanár, a Történelemtanárok Egylete elnöke ugyanakkor elfogadhatatlannak minősítette, hogy jogi szöveg alapján történészek politikai állásfoglalásokat tegyenek, illetve erre kényszerítik őket. K. Horváth Zsolt visszatért az emlékezetpolitika kérdésre és vitatkozva Bottonival azt emelte ki, hogy a konszenzus nem végpont, az emlékezetpolitika pedig mindig változik, és mindig lesznek olyanok, akik ki lesznek zárva a kánonból. Az emlékezetnek is több regisztere van, tehát nem úgy kell elképzelni egy emlékezetpolitikát, hogy az mindenki számára azonosulást eredményez. Végül Földes György — szintén Bottonival vitatkozva — felhívta a figyelmet arra, hogy a történelem újraértékelése és a leleplezése nem ugyanaz a tevékenység. A kontinuitás pedig a békés átmenetnek köszönhető, s ezzel kapcsolatban feltette a kérdést, hogy van-e értelme 25 évvel a rendszerváltás után megkérdőjelezni, illetve hogy milyen tudományos hasznót hoz ma a rendszerváltás megkérdőjelezése. Földes a történelem egyéni megéleltörténetének megírásával szemben egyértelműen állást foglalt az egész nemzet történetének megírása mellett. Az „utcanév bizottsággal” kapcsolatban ő is Miklósi álláspontját képviselte, azaz a tudomány autonómiáját meg kell védeni a politikával szemben.

A vita legtöbb hozzászólója összességében egyetértett abban, hogy egy demokratikus államban az emlékezetpolitika lehet konszenzusos, ami természetesen elsősorban a politika felelőssége. Ami a tudományt illeti, a tudósoknak becsületesen szakmai munkát kell végezniük és harcolniuk kell az autonómiájuk megőrzéséért, ki kell kényszeríteniük, hogy az emlékezetpolitika szakmai alapon formálódjon.